

BUDDAVIYLIK DINI

Andijon Davlat Universiteti Axborot tizimlari va texnologiyalari 102-guruh
talabasi

Abubakirova Namuna

namunaabubakirova@gmail.com

Andijon Davlat Universiteti Axborot tizimlari va texnologiyalari 102-guruh
talabasi

Abduholiqova Nigora

abduholiqova@gmail.comnigora

Annotatsiya: Ushbu maqola, buddaviylik diniga asoslangan bo‘lib unda buddizimning kelib chiqishi va uning rivojlanish tarixi haqida muhokamaviy xulosalar olib, boriladi. Hamda, maqolada 5–6 asrlarda O‘zbekiston hududida buddizmning tarqalishi, rivojlanishi va uning madaniy ahamiyati haqida so‘z yuritiladi. O‘sha davrda Buyuk Ipak yo‘li orqali kelgan buddaviylikning hududdagi siyosiy va madaniy jarayonlarga ta’siri, buddaviy meros yodgorliklari va arxeologik topilmalar o‘rganiladi. Maqola davomida O‘zbekistonning Surxondaryo, Toshkent va boshqa hududlarida buddizm izlarini saqlab qolgan joylar haqida ma’lumot beriladi. Buddizm tarixi tadqiqotchilari mavjud manbalar asosida bu oqim asoschisi real tarixiy shaxs ekanligini ta’kidlaydilar. Bu ta’limot to‘g‘risida xabar beruvchi adabiyotlarda u Siddxartxa, Gautama (Gotama), Shakyamuni, Budda, Tadxagata, Djina, Bxagavan kabi ismlar bilan zikr etiladi. Bu ismlar ma’nolari quyidagicha: Siddxartxa — shaxsiy ism, Gautama — urug‘ nomi, Shakyamuni — «Shakya kabilasidan chiqqan donishmand», Budda — «nurlangan», Tadxagata — «shunday qilib, shunday ketgan», Djina — «g‘olib»,

Bxagavan — «tantana kiluvchi». Ular ichida eng mashxuri «Budda» bo‘lib, shundan ushbu dinga buddizm nomi berilgan.

Kalit so‘zlar: Siddxartxa, Gautama, Djina, Budda, Tadxagata, Maxavostu, Buddxacharita, O‘zbekiston, buddizm, Buyuk Ipak yo‘li, Fayoztepa, Dalvarzintepa, Qoratepa, 5–6 asrlar, madaniyat, tarix, buddaviy yodgorliklar.

Buddizm tarixi tadqiqotchilari mavjud manbalar asosida bu oqim asoschisi real tarixiy shaxs ekanligini ta’kidlaydilar. Bu ta’limot to‘g‘risida xabar beruvchi adabiyotlarda u Siddxartxa, Gautama (Gotama), Shakyamuni, Budda, Tadxagata, Djina, Bxagavan kabi ismlar bilan zikr etiladi. Bu ismlar ma’nolari quyidagicha: Siddxartxa — shaxsiy ism, Gautama — urug‘ nomi, Shakyamuni — «Shakya kabilasidan chiqqan donishmand», Budda — «nurlangan», Tadxagata — «shunday qilib, shunday ketgan», Djina — «g‘olib», Bxagavan — «tantana kiluvchi». Ular ichida eng mashxuri «Budda» bo‘lib, shundan ushbu dinga buddizm nomi berilgan.

Bizgacha, Buddaning bir necha biografiyalari yetib kelgan: «Maxavostu» milodning II asrida yozilgan, «Lalitavistara» milodning II—III asrlarida yuzaga kelgan, «Buddxacharita» buddist faylasuflardan biri Ashvagxosha tomonidan milodning I-II asrlarida yaratilgan, «Nidanakatxa» — milodning I asrida yozilgan va «Abnixishkramansutra». Mazkur biografiyalarda Buddaning qaysi yillarda yashaganligi turlicha berilgan. Ularda mil. avv. IX — III asrlar oralig‘idagi har xil muddatlar ko‘rsatiladi. Rasmiy xisobga ko‘ra, Butama-Budda mil. avv. 623 yilda tug‘ilib, 544 yilda vafot etgan. Birok, ko‘pchilik tadqiqotchilar uning tavalludi mil.avv. 564 yilda, vafoti esa 483 yilda deb xisoblaydilar. Ba’zan 560 va 480 deb yaxlit sonlar bilan ko‘rsatadilar.

Aytish joizki, yukorida zikr kilingan biografiyalarda Buddaning haqiqiy xayoti bilan uning haqidagi afsonalar o‘zaro qorishib ketgan. Siddxartxa Shakya kabilasining podshoxdaridan biri Shuddxodananing ug‘li edi. Uning saroyi Xiimolay tog‘lari etagida Kapilavasti degan shaharda bo‘lgan (hozirgi Nepal

xududida). Onasi — malika Mayya. Podshoh ug‘lini orzu-xavaslar og‘ushida tarbiyalab, uni xech bir kamchiliksiz katta kiladi. Siddxartxa ulg‘ayib qo‘shni xukmdorlardan birining kizi Yashadxaraga uylanadi va ug‘il ko‘rib, unga Raxula deb ism qo‘yadi. Hech bir kiyinchilik va kamchilik kurmay o‘sgan bola Siddxartxa bir kuni ittifoko bir keksa chol, bir bemor xamda og‘ir mashaqqat tortayotgan rohibni uchratadi, bir kishining esa vafotiga guvoh bo‘ladi. Bundan qattiq ta’sirlangan shahzoda insoniyatni kiyinchilik va azobdan qutqarish yullarini izlash uchun saroyni tashlab ketadi. Bu vaqtda u 30 yoshda edi. U beshta rohib bilan kishloqma-qishloq kezib yuradi.

Shu asnoda Siddxartxa bir narsaga amin bo‘ldi: bu yul uni o‘z oldiga kuygan maksad, ya’ni insoniyatni azob-uqubatdan qutkarish sari olib bormaydi va u rohiblar jamoasidan ajraladi. Birmuncha vaqt changalzor o‘rmonlarda kezib xorib charchagach, bir daraxtning tagida dam olish uchun o‘tiradi va o‘zicha, to xaqiqatni topmaguncha shu yerdan turmaslikka qaror qiladi. Bu o‘tirishning 49 kuni uning qalbidan «Sen xaqiqatni topding» degan sado keladi. Shu paytda uning ko‘z oldida butun borliq namoyon bo‘ladi. U xamma joyda shoshilish, qayoqqadir intilishni ko‘radi: xech bir joyda osudalik yuq edi. Xayot nihoyasiz uzoqlikni ko‘zlab o‘tib ketayotgan edi. Inson aqli yetmas bir kuch Trishna — yashash, mavjud bo‘lish umidi barchaning tinchini buzar, xalok qilar va yana qayta yaratar edi. Mana endi Budda kimga qarshi kurashish kerakligini angladi. Shu ondan u Budda- nurlangan deb ataldi. U tagida o‘tirgan daraxt esa-nurlangan daraxt (botxa) deb atala boshladi. Budda o‘zining birinchi da’vatini Varanasi yaqinidagi Rishipatana bog‘ida o‘zining besh rohib do‘stlariga kildi va ular Buddaning birinchi shogirdlari buldilar.

Buddizm — dunyodagi eng yirik dinlar ichida kadimiylaridan biri hisoblanib, mil. av. VI — V asrlarda Xindistonda vujudga kelgan. Bu dinga e’tikod kiluvchilar, asosan Janubiy, Janubi-Sharkiy va Sharkiy Osiyo mamlakatlari: Shri-Lanka, Hindiston, Nepal, Butan, Xitoy, Singapur, Malayziya, Indoneziya,

Mongoliya, Koreya, Vetnam, Yaponiya, Kambodja, Birma, Tailand, Laosda va qisman Yevropa va Amerika kit'alarida, Rossiya Federatsiyasining Tuva, Buryatiya, Kalmikston respublikalarida istikomat kiladilar. Xozirgi kunda e'tikod kiluvchilar soni jihatidan buddizm xristianlik, islom va xinduizmdan so'ng to'rtinchi o'rinni egallaydi. Buddistlarning soni taxminan 700 mln. atrofida bo'lib, ulardan 1 mln. ga yaqini rohiblardir! Buddizm bundan 2500 yildan avvalrok Xindistonda diniy-falsafiy ta'limot sifatida vujudga kelib, unda ko'plab diniy manbalar va diniy yunalishlar mavjud. Buddizm turli milliy va diniy an'analar bilan kelishuvchanligi sababli ko'p millatlar tomonidan keng kabul kilindi. Buddizm xayotning barcha sohalari: diniy, madaniy, siyosiy va iktisodiy katlamlariga kirib bordi. Qadimgi Baqtriya hududlariga bu din milodiy I asr boshdarida kirib keldi. Eski Termizda ko'plab buddaviylik ibodatxonalari barpo bo'ldiki bu dinning yuksalishi, tarqalishi ayni Eski Termiz bilan bog'liq. Eski Termizda o'ndan oshiq buddaviylik ibodatxonlari mavjud bo'lgan ularning ayrimlarigina saqlanib qolgan bo'lib hali-hanuz ushbu tarixiy qadamjolar insoniyatni hayratga solib kelmoqda ana shunday obidalardan biri Qoratepa buddaviylik ibodatxonasidir.

Eski Termizning shimoliy – sharqiy qismida joylashgan. Dastlab, 1926 – 1928 yillarda Moskvadagi Sharq xalqlari madaniyati davlat muzeyi ekspeditsiyasi tomonidan o'rganildi. 1937 yilda M.Ye. Masson va Ye.G. Pchelina tomonidan tekshirish ishlari olib borildi. 1960 yillarda arxeolog B.Ya.Staviskiy qazish ishlari olib borgan. Hozirda O'zbekiston – Yaponiya qo'shma arxeologik ekspeditsiyasi ish olib bormoqda. Umumiy maydoni 8 ga. dan ziyod. Qoratepadan topilgan bag'ishlov bitiklari bo'lgan sopollarda Qoratepadagi ayrim majmualar Kxadevakavixara – monastiri, Vxara Gulavxara vxad – Gulavxara o'g'li (Gondafar) vixarasi, Okvixara deb nomlangan. Qoratepa bitiklarida roxilardan Buddashir, Buddxamitra, Jivananda ismlari eslatilib o'tilgan. Boy erkak va ayol homiylar qiyofasi rasmlarda hamda haykallarda saqlanib qolgan. Qoratepadan

ko‘plab budda haykallari topilgan. Topilmalar ichida 70 dan ortiq sopol idish siniqlariga xindcha bitilgan yozuvlar (kxaroshti va braxma yozuvlari) va devorlarga chizilgan kushon – Baqtriya hamda fors – paxlaviy yozuvlar xarakterlidir.

Buddizm dunyoning eng qadimiy dinlaridan biri hisoblanadi va eramizdan avvalgi 5–4 asrlarda Hindistonda vujudga kelgan. 5–6 asrlarda Buyuk Ipak yo‘li orqali buddizm Markaziy Osiyoga, shu jumladan, O‘zbekiston hududiga kirib kelgan. Bu davrda buddizm nafaqat diniy ta’limot, balki madaniy va falsafiy tizim sifatida ham keng tarqalgan. Ayniqsa, Surxondaryo viloyatidagi Dalvarzintepa va Fayoztepa kabi yodgorliklar buddaviylikning O‘zbekiston hududida chuqur iz qoldirganidan dalolat beradi. Buddizm O‘zbekiston hududiga Buyuk Ipak yo‘li orqali kirib kelgan. Ushbu savdo yo‘li Osiyo va Yevropa davlatlari o‘rtasidagi madaniy va iqtisodiy aloqalarni yo‘lga qo‘yishda muhim rol o‘ynagan.

Surxondaryo – Buddaviy madaniyatning asosiy markazlaridan biri bo‘lib, bu yerda Fayoztepa va Dalvarzintepa yodgorliklari joylashgan. Bu hududda budda ibodatxonalari, haykallar va boshqa arxeologik obyektlar topilgan. Toshkent va Sirdaryo hududi – Bu hududlarda buddizm ta’siri kamroq bo‘lsa-da, arxeologik topilmalar buddizmning bu yerga ham yetib kelganini ko‘rsatadi.

Buddizm o‘zining ta’limoti orqali O‘zbekistonning madaniy merosiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Me’morchilik – Buddaviy ibodatxonalar va haykallar, arxitektura uslublari O‘zbekistonning qadimiy me’moriy merosida iz qoldirgan. Madaniyatlararo aloqalar – Buddizm orqali Hindiston va Xitoy madaniyati bilan aloqalar mustahkamlangan. Falsafa – Buddaviylik tinchlik, sabr-toqat va ma’naviyatni targ‘ib qilgan, bu qadriyatlar mahalliy madaniyatga ham singib ketgan. Buddizmning O‘zbekiston hududiga kirib kelish sabablari Buddizmning 5–6 asrlarda O‘zbekiston hududiga kirib kelishi va rivojlanishi bir necha omillar bilan bog‘liq: 1. Buyuk Ipak yo‘lining roli – Bu davrda Markaziy Osiyo savdo va madaniyatlar o‘rtasida aloqadorlikni ta’minlaydigan asosiy yo‘l bo‘lgan. Savdo

karvonlari faqat tovar olib kelib qo'ymay, o'zlari bilan diniy va falsafiy ta'limotlarni ham olib kelganlar. 2. Kushon imperiyasi ta'siri – Kushonlar davrida buddizm Hindistondan Markaziy Osiyoga tarqalgan. Ayniqsa, Kushon hukmdorlaridan Kanishka buddizmning homiysi sifatida mashhur bo'lgan. U buddist monastirlar qurdirib, bu dinning keng tarqalishiga yordam bergan.

Buddaviy yodgorliklarning ahamiyati O'zbekiston hududidagi buddaviy yodgorliklar buddizm tarixi va uning mahalliy madaniyat bilan qanday uyg'unlashganini tushunish uchun muhimdir. Fayoztepa – Bu yodgorlikdan aniqlangan buddaviy haykallar Hindistondagi Gandxara uslubida ishlangan. Bu, buddizmning O'zbekiston hududida Hind madaniyati bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Dalvarzintepa – Bu shaharning buddaviy ibodatxonalari Markaziy Osiyo buddizmining o'ziga xos arxitektura uslublarini o'rganishga imkon beradi. Qoratepa Bu yerdagi monastirlar va ibodatxonalardan topilgan devoriy suratlar buddaviy san'atning rivojlanish bosqichlarini ko'rsatadi. Buddizmning mahalliy madaniyatga ta'siri Buddizmning tarqalishi nafaqat diniy, balki madaniy va san'at sohalarida ham iz qoldirgan.

Xulosa, 5–6 asrlarda O'zbekiston hududida buddizm Buyuk Ipak yo'li orqali kirib kelib, mahalliy madaniyatga chuqur ta'sir ko'rsatgan. Buddaviy yodgorliklar va arxeologik topilmalar O'zbekiston tarixining muhim qismini tashkil etadi. Garchi buddizm keyinchalik islom va boshqa dinlar ta'sirida o'z mavqeini yo'qotgan bo'lsa-da, uning madaniy merosi hali ham saqlanib kelmoqda. Bugungi kunda ushbu buddaviy yodgorliklarni o'rganish va targ'ib qilish O'zbekiston tarixini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Litvinskiy B. A., "Buddizm v Tsentral'noy Azii," Moskva, 2000.
2. Islomov Q., "O'zbekiston arxeologik yodgorliklari," Toshkent, 2015.
3. Richard Foltz, "Religions of the Silk Road." Macmillan, 2019.

4. Bernard Kempers, "Buddhist Art in Central Asia." Leiden, 1986.
5. Abdullaev, B. "O'zbekiston arxeologiyasi." Toshkent, 2019.
6. "Surxondaryo viloyatining buddaviy yodgorliklari" (ilmiy maqolalar to'plami), Toshkent, 2020.
7. Richard Foltz, "The History of the Silk Road." Oxford University Press, 2010.
8. Amonov, M. "Buyuk Ipak yo'li va madaniyatlararo aloqalar." Samarqand, 2018.
9. Arxeologiya instituti ma'lumotlari va tadqiqot natijalari.